

STRATEGIJSKE DIMENZIJE DOGAĐAJA
NA KOZARI U LETO 1942. GODINE

Poznato je da je na sastanku predstavnika generalštabova Nemačke, Italije i NDH, od 3. marta 1942. godine u Opatiji, pored drugih pitanja u vezi situacije na Balkanu, oslobođena teritorija na širem prostoru Kozare dobila značajno mesto u njihovim zajedničkim operativnim planovima za 1942. godinu. Tako je odlučeno, da odmah, po završetku proletnje kampanje protiv snaga NOP-a u istočnoj Bosni gde se nalazio i Vrhovni štab sa dve proleterske brigade, angažuju što jače nemačke i ustaško-domobranske snage, da unište 2. krajiški NOP odred i da uguše poznato žarište pokreta na Kozari. Kako to oni sami ističu, to je bilo i najznačajnije žarište NOP-a u zapadnim oblastima Jugoslavije. Za izvršavanje ovog zadatka nacisti su pokušali pridobiti i učešće svog fašističkog italijanskog saveznika, ali general Ambrozio nije prihvatio takav predlog, pravdajući se teškoćama oko održavanja-njihove okupacione zone u Jugoslaviji, a pre svega anektiranih oblasti.

Ovde se odmah nameće jedno pitanje: zašto je baš područje Kozare sa samo jednim partizanskim odredom došlo u prvi plan neprijateljskog komandovanja? Ako želimo dati bar delimičan odgovor, treba imati u vidu činjenicu da je od početka oružanog ustanka 1941. na širem prostoru Kozare i Potkozarja ustanak i NOP bio veoma uspešan, organizovan, pravilno usmeren i konstantan i da su se svi dotadašnji pokušaji snaga NDH da unište ustanak na ovom prostoru završili neuspešno, što je kod naroda, boraca i štabova učvrstilo uverenje da će izdržati svaku ofanzivu pa i ovu najveću. Po svom vojno-strategijskom položaju, Kozara predstavlja istureni bastion u centru NDH koji je najdublje na sever naslonjen na reku Savu i sa ovog prostora na svega oko stotinjak kilometara udaljenog od Zagreba, neposredno se mogu ugrožavati neki vitalni nemački interesi od vojnoekonomskog značaja, a posebno interesi NDH. Sa Kozare se uspešno može ugrožavati glavna magistrala Zagreb — Beograd, zatim komunikacije Zagreb — Banja Luka preko Bosanskog Novog i Prijedora i preko Gradiške. Od posebnog interesa za nemačko komandovanje bilo je pitanje eksploatacije rudnika železa u Ljubiji. O tome se u zaključku sa pripremnog sastanka nemačkih generala za sastanak u Opatiji od 28. februara u Zagrebu kaže: »Prostor Prijedor — Banja Luka je za nas od vojnoekonomske i međunarodne važnosti«. A zatim se ističe da je »savlađivanje ustanka na ovom prostoru njihov prvorazredni zadatak«, ukazujući da se ne bi protivili »italijanskom komandovanju u ovim operacijama«, iako se radi o zoni koja je udaljena od demarkacione linije. Uspešan razvoj NOP-a u Bosanskoj krajini, narastanje partizanskih odreda na po nekoliko hiljada boraca sa udarnim bataljonima formiranim na principu brigada, zatim formiranje 1. krajiške brigade 21. maja u Potkozarju (Lamovita) kao treće po redu u Jugoslaviji, pojava prvih partizanskih aviona na ovom prostoru, sve je to bio otvoreni prkos u centru NDH i važni razlozi da su se Nemci odlučili na preduzimanje jedne velike ofanzive. Oslobođenje Prijedora i Ljubije sredinom maja, značilo je direktno ugrožavanje nemačkih interesa a ne samo NDH. Zbog toga su se Nemci odlučili da uzmu situaciju u svoje ruke 1 da

angažuju sve svoje raspoložive snage i snage NDH, te da jednom dobro planiranom i izvedenom ofanzivom unište 2. krajiški NOP odred i narodnooslobodilački pokret u širem prostoru Kozare, Prozare i Potkozarja. Zato se u nemačkom izveštaju kaže da komandant oružanih snaga Jugoistoka »slamanje otpora na planini Kozari ceni kao odlučujući momenat za dalji razvoj situacije u NDH«.

Iako su Nemci uzeli situaciju u svoje ruke i u tom cilju obrazovali poseban Operativni štab »Zapadna Bosna«, oni su naišli na ozbiljne teškoće operativne prirode, pre svega, zbog nedostatka vlastitih snaga i odbijanja Italijana da ih u tome pomognu. Zato su Nemci morali da, pored kvislinških snaga, iz sve četiri svoje okupacione divizije, koje su imali u Jugoslaviji, izvuku deo slobodnih i pokretnih snaga radi učešća u ofanzivi na Kozaru. Zbog karaktera rata koji im je nametnut, oni nisu mogli angažovati ni jednu kompletnu diviziju, jer su one obezbeđivale svoja okupaciona područja i praktično prihvatile defanzivnu ulogu. Privlačenje skoro svih slobodnih nemačkih snaga i njihovo vezivanje na tako uzanom prostoru oko mesec i po dana, imalo je značajan posredni uticaj na razvoj NOB-a u drugim krajevima zemlje. Upornost i dugotrajnost odbrane 2. krajiškog odreda na Kozari, i po razmerama angažovanja neprijateljskih snaga, prelazi dimenzije jednog odreda i širine ovog prostora i tako dobiva operativno-strategijsku dimenziju. Vezivanje oko 40.000 neprijateljskih vojnika toliko dugo i u periodu kada je Vrhovni komandant NO POJ Tito neočekivano razvio ofanzivu sa tromeđe Crne Gore, Bosne i Hercegovine sa grupom proleterskih brigada u tom pravcu, što predstavlja doprinos od daleko šireg značaja i ne može se mjeriti snagom jednog odreda. Karakteristično je zapaziti da su Nemci na Kozari organizovali sva tri vida oružanih snaga, pored kopnenih, vazduhoplovstvo i rečnu ratnu flotilu. U vreme kada je Vrhovni komandant preformirao jedinice na Zelengori i pripremao veliki prodor u Bosansku krajinu, Nemci su izvukli sve svoje i deo ustaško-domobranskih snaga sa prostora oko Foče i Goražda i uputili ih na Kozaru.« To je olakšalo situaciju kod snaga na Zelengori a time i realizaciju odluke Vrhovnog komandanta o prenošenju težišta dejstava na zapad, što je imalo strategijski značaj za dalji razvoj rata i revolucije. Odlučujući da prenesu težište borbe u Bosansku krajinu, Tito je uspešno iskoristio sve okolnosti koje su olakšale izvršenje osnovnog zadatka, kao što je povlačenje Nemačaca sa prostora južno od Sarajeva iz reiona Goražda i njihovo angažovanje na Kozari i povlačenje italijanskih trupa iz demilitarizovane zone prema jadranskoj obali radi priprema za izvođenje ofanzive u Sloveniji. Snage tzv. NDH se nisu mogle održati pred naletom grupe od četiri a zatim šest prekaljenih proleterskih brigada.

Prema tome, iako nisu bile uokvirene u neke operativne planove ofanziva, grupe brigada, pod neposrednom Titovom komandom, u strategijskom smislu, vremenski i prostorno su u tesnom kontinuitetu sa događajima na Kozari. Tako se desilo da je u vreme najžešćih događaja na Kozari i prvog pokušaja proboja iz obruča, iste noći (4. jula) grupa brigada izvršila jednu od najvećih diverzija na prugu Sarajevo – Mostar u dužini od preko 60 km i to na jedinu komunikaciju za vezu sa južnim Jadranom i boksitnim područjem oko Mostara koji su Nemci eksploatisali. Posledice ovog iznenadnog udara su, pored ostalog, da duže od dva meseca ova pruga nije mogla biti osposobljena za saobraćaj. Svaki od okupatora je bio doveden u poziciju da se ograniči na zaštitu svojih vitalnih interesa, a time je ostavljen prostor oružanim snagama NOP-a da razvijaju ofanzivna dejstva.

I Nemačka komanda Jugoistoka ceni situaciju da se, usled neočekivanog prodora brigada sa juga, pogoršava situacija i da bi time mogao biti ugrožen prostor od Sarajeva do Prijedora, dok još uvek njihove snage vrše čišćenje Kozare od preostalih delova Odreda. Zato su Nemci nameravali da će posle

slamanja otpora na Kozari, koji je neočekivano dugo trajao, angažovati snage da spreče prodor brigada preko demarkacione linije u nemačku okupacionu zonu.

Dok su Nemci i Italijani gledali prvenstveno svako svoje interese, grupa brigada pod Titovom komandom uspešno je razbijala ustaško-domobranske garnizone po Bosni. Komandant Jugoistoka, ocenivši da je kampanja na Kozari i Potkozarju uspešno okončana, u svojoj direktivi od 12. jula ukazao je da je situacija dobila vrlo nepovoljan obrt zbog nastupanja proleterskih brigada duž demarkacione linije, ističući da je zbog brzog povlačenja Italijana iz III i dela II zone »prepuštena ustanicima puna sloboda kretanja u ovim oblastima«. On dalje zaključuje da je težnja ustanika »da sa prostorije južno od Bosanskog Novog, Sanskog Mosta, Jajca i zapadno od Sarajeva« izvrše prodor na sever i severozapad »možda najpre s namerom da rasterete okružene bande na Kozari...«. »Ovim bi« — zaključuje on — »od ustanika bila ugrožena dolina Save i prostor oko Zagreba gde se stiču važne komunikacije od životnog interesa za Nemce i Hrvate« — misli na NDH.

U pomenutoj direktivi komandanta Jugoistoka, najviše pažnja se posvećuje Bosni, ali se ukazuje na teškoće zato što ne može doći do koordinacije nemačkih i italijanskih snaga u borbi protiv Tita i grupe brigada. Tako su se Nemci i Italijani ograničili na defanzivno iščekivanje, iako se situacija u Bosni za njih sve više komplikovala. Ustaško-domobranske snage, razdrobljene po garnizonima između Nemaca i Italijana, došle su pod udar proleterskih brigada.

Rasplamsavanjem NOB-a u zapadnim oblastima zemlje u drugoj polovini 1942. godine, došlo je kao posledica dotadašnjeg uspešnog razvitka NOR-a na ovom području, kao i uticaja proleterskih brigada i dolaska rukovodstva NOP-a sa Titom na čelu. Naime, dogodilo se upravo ono čega su se nemački komandanti pribojavali a što je imalo za posledicu stvaranje velike slobodne teritorije i brzo narastanje oružanih snaga NOP-a. Kao posledica uspešno izvedene ofanzive, u Bos. krajini samo u toku avgusta i septembra formirane su nove četiri brigade, među kojima i 5. kozarska, gde su Nemci smatrali da je tamo ugušena svaka pomisao za borbu.

Ofanziva grupe proleterskih brigada pod neposrednom Titovom komandom ispunila je dejstvima čitavo leto i proširila se na velikom prostoru u zapadnim oblastima Jugoslavije. To je bilo jedno vrlo značajno poglavlje oslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije i zauzima vidno mesto u Titovoj vojnoj strategiji. U toj ofanzivi od Zelengore do linije Livno • — Glamoč — Mrkonjić Grad, na dubini od oko 250 i širini više od 70 kilometara, proleterske brigade su uspešno izvele niz uzastopnih bojeva, oslobodile veći broj naseljenih mesta i postigle veliki moralni efekat kod naroda, što je predstavljalo prekretnicu u daljem vođenju rata u celini. Ovakvom uspešnom razvoju situacije, bez sumnje, znatno je doprineo 2. krajiški odred i narod Kozare koji je, vezujući za sebe jake snage neprijatelja, uticao na uspešno ostvarivanje Titove strategije u 1942. godini, da na prostoru zapadne Bosne i Hrvatske stvori slobodnu teritoriju koju su Nemci s pravom nazvali »Titova država«, da stepen razvoja oružanih snaga NOP-a podigne na viši nivo stvaranjem divizija, korpusa i NOVJ i da izgradi narodnu vlast do najvišeg nivoa.

Posle ovih krupnih događaja, nemačko i italijansko komandovanje je bilo prisiljeno da još jedanput koordinira operacije svojih i kvistlinških snaga u borbi protiv NOVJ. Posmatrano u strategijskim razmerama, u tesnoj vezi sa ofanzivom grupe brigada su bila i uspešna dejstva na Kozari, Grmeču, Bosanskoj krajini, Lici i Slavoniji, kao i sve one brojne akcije na neprijateljeva uporišta širom zemlje. Samo za tri meseca, od 26. juna do 26. septembra, izvedene su 1042 sabotaže i prepada a sve se to zajedno sa upornom odbranom

naroda Kozare i prodorom grupe brigada u Bos. krajinu slivalo u jednu opštu ofanzivu protiv neprijatelja. U tom kontekstu treba posmatrati i svojevrsan fenomen Kozare po broju angažovanih snaga neprijatelja, po vremenu trajanja i po rezultatima, što daleko prevazilazi regionalne okvire i ima daleko širi vojnopolitički značaj.